

A POZITÍV ORSZÁGIMÁZS ILLÚZIÓJA

Jeszzenszky Géza: *Az elveszett presztízs*

■ Talán emberemlékezet óta, de különösen a 20. századi viszontagságok következményei alapján mindenképp sokakat érdekelt egy ország, nemzet, társadalom és ezeknél kisebb közösségekre bontható önképváltozása, megítélése és befolyásolása. Jeszenszky Géza könyvében ennek feltárására vállalkozik, esettanulmányként Magyarország megítélésének megváltozását vizsgálva Nagy-Britannia szemszögéből, különösen a 19. század végi, de az első világháború végét jelentő periódussal bezárólag. A munka keletkezésekor még nem létezett, vagy csak gyerekcipőben járt a mára már szinte mindenhol elengedhetetlen, országimázs-építéssel foglalkodó megannyi intézmény és műhely, valamint a diplomáciában a Joseph Nye-i értelemben a soft powerként jellemzett pozitív befolyásolás. A bemutatandó kötet első kiadása 1986-ban jelent meg a Magvető Kiadónál, a szerző 1980-ban megvédett kandidátusi értekezésének könyvváltozataként. Második, immár puha borítójú kiadására 1994-ben került sor, a Magyar Szemle Könyvek gondozásában, az alapszöveget megtartva, minimális szakirodalmi kiegészítésekkel. Jelen kiadás így a harmadik, némileg bővített (erről később) és kiegészített változat, amely párhuzamosan jelent meg angol kiadásával¹ a Fekete Sas Kiadónál.

A szerző személyét a közismertségének köszönhetően nem kell bemutatni: történész, szakdiplomata, egyetemi tanár, volt külügyminiszter. Angol-történelem szakos végzősként a brit külpolitika kutatását tűzte ki célul, a trianoni békeszerződés megértéséhez vezető alapvető kérdések tisztázását sem elhanyagolva. Ezt tükrözi a diákként sikereket elért OTDK-s dolgozata, első publikációi, valamint az 1971-ben

megvédett egyetemi doktori disszertációja *A gyarmati kérdés az I. világháborúban és a párizsi békekonferencián* címmel.² Ezen témák kutatásához számos tényező járult hozzá. Egyrészt az MTA által biztosított aspirantúra, amely egy hároméves ösztöndíj volt, másrészt pedig az akkori munkahelye, az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK). Utóbbi nem csupán forrásokban gazdag gyűjtőhely, hanem szellemi műhelyként is funkcionált, kiegészülve az angliai alapvető forrásokat biztosító intézményekkel (a Times levéltára, a Public Record Office, British Library stb.), amelyek *Az elveszett presztízs* című kötet forrásainak derékhadát jelentették. A végeredmény 1986-ban jelent meg, akárcsak a megannyi diplomáciai bonyodalmat kiváltó háromkötetes *Erdély története*, és minden bizonnyal a romániai olvasóközönség jó eséllyel csupán 1990 után ismerkedhetett meg az előbbivel. Ezt onnan is sejtem, mivel ahhoz, hogy a most megjelent harmadik kiadást megvizsgáljam, viszonyítási alapként a kolozsvári könyvtárakból kikölcsönöztem (a pan-démia időszak alatt nem kevés konspiratív munkával) az előző két kiadás példányait. Az első kiadást 1990-es iktatószámmal vezették be a kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár katalógusába, ami vagy ekkor érkezhettek, mondjuk, hasonló könyvsegélyekkel egy időben, vagy korábban is a könyvtár indexre tett állományában pihent, amelyhez legfeljebb kevés kiváltságos belső munkatárs, esetleg szakmabéli férhetett hozzá, ugyanúgy, ahogyan a hetvenes években Jeszenszky Géza az OSZK munkatársaként hozzáférhetett az akkori rendszer által tiltott szakmunkákhoz.³ Mindenesetre a könyvtári példány gerincén megfigyelhető (nem

igénytelen) használati nyomok meg-erősítik, hogy azóta olvasói-kutatói szemek is vizsgálhatták a munkát. A törzsszöveg nyelvezetét tekintve az első kiadás nem tartalmaz semmilyen marxizáló kifejezést, ami a magyarországi rendszer nyolcvanas évekre egyre inkább professzionalizálódó történetírás törekvéseit tükrözi, amikor már viszonylag megkötések nélkül lehetett kutatni és írni a trianoni békeszerződéshez vezető okokról (lásd Ormos Mária és társai hasonló időszakban megjelent könyveit). Jeszenszky könyvének első kiadásában talán egyedüli ún. vörös farok⁴ a borítólap belsejében szereplő, vélhetően szerkesztői ismertetés, mely szerint a könyv szerzője „nem túlozza el szerepüket [a brit újságíróknak], de nem is tagadja azt, hogy szerepük lehetett a Lenin által imperialista rablóbékének nevezett kényszerpaktum létrejöttében”. Utóbbi megfogalmazás különösen a nyolcvanas évekbeli konfliktusos román-magyar kapcsolatrendszerre egyfajta reakciója, a magyarországi pártvezetés egyre nyíltabb bírálata volt a nemzetiségi kérdés nem lenini úton kezelő Románia felé. Sőt 1964-ben maga Kádár is „imperialista rabló szerződésenként” hivatkozott egy vita kapcsán ugyanerre a kérdés-körre.⁵ Mindenesetre az említett ajánlószöveg, különösen az idézett, 1989 előtti szókapcsolattal már nem található meg az 1994-es, mindössze a 7. fejezetet érintő kibővítéseken kívül, egyébként szövegileg teljesen azonos, de immár a Magyar Szemle Könyvek által gondozott második kiadásban. A jelen könyvismertető elkészítéséhez szükséges ösz-szevetéshez a második kiadást a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület Jordáky-házi könyvtárából kölcsönöztem, amely példány minden bizonnyal a szerző személyes adománya lehetett. Erről tanúskodik a könyv elején található dedikáció, amely az EME tagjainak, olvasóinak szól, 1994. december 6-i keltezéssel, amikor is Jeszenszky immár nem külügyminiszterként, a *Magyarország* című lap szerkesztőivel erdélyi körúton volt, és

Kolozsváron a Heltaiban találkozott az érdeklődőkkel.⁶

Így érkezünk el gyakorlatilag a harmadik kiadásig, amely az előző két kiadás alapszövegét ugyan tartalmazza, viszont ezekhez képest jelentősen kibővül. A bővülést az 1994-es kiadáshoz képest az azóta megjelent és a téma kapcsán releváns szakmunkák beépítése, valamint a szerző saját szövegeivel való kiegészítés jelenti, továbbá az első kiadás nyolc nagyfejezetes struktúrájához képest egy teljesen új kilencedik fejezettel zárul. A tartalmi rész ismertetése talán fölösleges is volna, abból a szempontból, hogy mégis az első két kiadás által, főleg a területtel foglalkozó szakmai körökben nagy idézettségű alapmunkának számít. Ugyanakkor első kiadásának recepciója minden bizonnyal az akkori rendszer visszafogott viszonyait tükrözi, bár szakmai ismertetőik felbukkantak a munkáról.⁷ A rendszerváltást követő lehetőségek kiszélesedése révén a második kiadás már nem csupán a szűk szakmai közönség előtt mutatta be, hanem a szaklapokon túl a napi sajtónak köszönhetően számos szerző (többségében pozitív) megnyilatkozását lehetett végigkövetni.⁸ Ami a harmadik kiadás szerkezetét illeti, a munka kilenc nagyfejezetre tagolódik, amelyek változó számú alfejezetekre bomolnak tovább, a nyolcadik és a kilencedik fejezetet leszámítva, amelyek ugyanis nem tartalmaznak külön alfejezeteket. Az előszót és a bevezetést követően a hagyományos történeti munka jegyeit magán hordozó, alapkutatásokat beépítő esettanulmányok olvashatók. A felvezető írásokból Nagy-Britannia és Magyarország 19. századi politikai, diplomáciai viszonyának alakulását ismerhetjük meg részleteiben, különösen a brit külpolitika működési elvét és annak mechanizmusait. A szerző kimerően és szakszerűen elemzi a két társadalom egymásról alkotott képének kialakulását, valamint a vélt hasonlóságokról szóló diskurzusokat. Összességében még így az elején kiolvasható, hogy annak ellenére, hogy a magyar társadalom hajla-

mos szubjektív önmegítélése révén szerepének a túldimenzionálására, nem árt olykor a történeti realitásokat is figyelembe venni: vagyis azt, hogy a 19. században hatalmas csúcán levő első számú világbirodalomként jellemezhető Nagy-Britannia külpolitikai és társadalmi perspektívája szerint is Magyarország (annak megítélésétől függetlenül) viszonylag periferikus pont. Ezen nincs miért nagyon csodálkozni, hiszen a földgömb szinte összes kontinensén jelen levő, gazdasági imperializmusát csúcstra járató és igazgató nagyhatalom, bár kiemelt figyelmet szentelt az európai ügyeknek, ezeken belül is elsősorban az egyensúlypolitika fenntartásában érdekelt. Nos ilyen körülmények között mégiscsak van a történelem során, főleg 1848-at követően kialakult többnyire pozitív képe a brit társadalomnak Magyarországról, amelynek átalakulása különösen a 20. század elején következik be, s ennek részletes folyamatát, mintegy ráközelítő perspektívából ismerteti a szerző a harmadik fejezettől a hetedikig bezárólag. Ebben a kulcspontot a könyv címét is adó ötödik fejezet jelenti, ahol a presztízs elvesztésének egyik (de nem kizárólagos) tényezője olyan, a térség viszonyait jól ismerő újságírók, mint a *Times* szerkesztőjeként ismert Henry Wickham Steed, de különösen a Scotus Viator szerzői néven is publikáló Robert William Seton-Watson. Míg a korábbi évtizedekre többnyire Kossuth emigrációs időszakában kifejtett vagy a John Paget több szálon is erdélyi kötődésű presztízs-növelő tevékenysége volt jellemző, ezek utóhatása az Osztrák-Magyar Monarchia magyar része megreformálásának sikertelensége és az ezekre nehezedő politikai válságok radikálisan megváltoztatták a fent említett két újságíró eleinte szimpatikusnak ítélt magyarságképét. Pamfletjeik, írásaik és könyveik révén a brit társadalom mellett a Monarchia nemzetiségűi (főleg a szláv és a román) számára váltak igazán népszerűvé, míg a magyarországi politikai fősodor nem tette magáévá a megfogalmazott kritikai ész-

revételeket. A kritikára érzékeny, józannabb körök kisebbségben ugyan léteztek, ezek viszonyulása az angol szerzők némely túlkapásaihoz nem eredményezett elegendő ellensúlyozást a negatív irányba tartó országimázs szempontjából, melynek katasztrofális hatása volt a világháború alatti, de főleg az azt követő nagyhatalmi döntések következtében. Jeszenszky könyvének nyolcadik fejezetében hang-súlyozza, hogy a két újságíró tevékenysége önmagában nem lett volna elegendő Magyarországot angliai jó hírének a megromlásához. Ehhez még három objektív tényező is hozzájárult, jelesül: Magyarország és a tükröző közeg, vagyis Anglia megváltozása, továbbá a nemzetközi viszonyok, amelyek szembeállították a két felet egymással. A végkövetkeztetés levonása előtt a jelen kötet (vagyis a nyolcadik fejezet) jelentősen eltér az előző két kiadás alapszövegeitől, ugyanis figyelembe veszi a korszakról az elmúlt évtizedekben magyarországi és külföldön megjelent fontosabb munkákat, a nemzetkép-recepció újabb publikációit is. Továbbá a korábbi fejezetekhez képest, ahol a szaktudományos megállapítások domináltak, a bevezető és a nyolcadik fejezet immár aktuálpolitikai üzenetet (és bírálatot) is hordoz. Így a munka nem csupán történelmileg önbírálatra készítő tükör, hanem napjainkra nézve is hasznos tanulságokat tartalmaz. Mindez ugyan nem csökkenti a kötet színvonalát, viszont világossá válik, hogy míg az első két kiadást (és a harmadik kiadás jelentős részét is) szak-történész írta, addig a jelen ismertetett munkát a volt külügyminiszter és szakdiplomata gazdag és releváns tapasztalatai egészítik ki.

Legvégén pedig a harmadik kiadás egy teljesen új fejezettel gazdagodott, amelynek tartalma a történészi céhen belül igencsak megosztó irányzatot képvisel: ezt ma már kontrafaktuális történetírásnak hívjuk, és népszerűségének hatása a magyarországi történetírást is megérintette.⁹ Ebben a fejezetben a szerző azon vízióját ismerjük

meg, a „mi lett volna, ha” bűvkörében amelyben Ferenc Ferdinándot nem gyilkolják meg (csak később), emiatt nem is tör ki az első világháború, és a Monarchia ezért megmarad. De Tisza Istvánt továbbra is lelövik, viszont életben marad az egyébként háborúban eleső, erdélyi Désy Zoltán, és mindemellett Jakabffy Elemér (a kötetben több helyen is, gondolom elgépelés miatt, Imreként szerepel) kormányfő lesz, aki békés és méltányos módon pacifikálja a nemzetiségi törekvéseket. A szóra-kozató intellektuális játékba jómagam is beállva, kiegészíteném a szerző gondolatmenetét azzal, hogy a 37 évesen kormányfővé avanszáló Jakabffy mindemellett megtanul jól angolul, és hasonló gesztusokat téve helyreállítja az angolok szemében elvesztett magyar presztízst.¹⁰

Ha elhisszük, hogy a történelemből tanulni lehet, akkor kétségtelen, hogy egy komoly tanulságokat hordozó kötet újrakiadását vehetjük igénybe. Nyelvezetét tekintve igényes és koherens,

továbbá rendkívül kiegyensúlyozott szakmunka, amelynek olvasása némi előtájékozottságot feltételez, viszont a legújabb kiadásba beékelte magyarító jelleg, továbbá a lábjegyzetekben egyes kulcsszereplők rövid összefoglaló életrajzai miatt bátran kezébe veheti a téma iránt érdeklődő átlagolvasó is. Az eddigi kiadások pozitív fogadtatására való tekintettel, szakmai szempontból pedig széles körben idézett alapmunkaként mindenképp nyereség az újrakiadás, és nem csupán azért, mivel legutóbb mintegy 25 éve jelent meg, így jó eséllyel csupán antikváriumok fizikai vagy online polcairól lehet levadászni. Ugyanakkor, ha még nem az, mindenképp kötelező olvasmány kellene hogy legyen a (kezdő és gyakorló) diplomáták számára, hiszen a szerző megállapításával egyetértve a bírálatra is építő önismeret nemcsak az egyének, de a nemzetek és közösségek számára is elengedhetetlen.

Fodor János

■ JEGYZETEK

1. Az angol kiadás a Helena History Press gondozásában jelent meg 2020 őszén.
2. „Cselekedjünk bátran, de ne ragadjanak el az illúziók” – interjú Jeszenszky Gézával. <http://ujkor.hu/content/interju-jeszenszky-geza-tortenessel> (Letöltve: 2020. 12. 03.)
3. Erről így nyilatkozott a szerző: „Mi osztályoztuk a könyvtárba beérkező könyveket a nemzetközileg elfogadott, Egyetemes Tizedes Osztályozási rendszer szabályai szerint. Ehhez a feladathoz, ha nem is teljes egészében, de a könyveket át kellett tanulmányozni, beléjük kellett nézni, s így a hamarosan tiltottá váló könyveket is megismertük. Sőt ezeket a munkákat egymás kezéből kapkodtuk ki, így eldöntve, hogy az adott éjszakára ki viheti haza átolvasásra az adott példányt. Mindez az egyéni tájékozottságunkat növelte, továbbá ezeket a műveket később együtt meg is vitattuk.” Uo.
4. Ez a szerző megjegyzése szerint a következőt jelenti: „Általában ekkor azt tapasztaltuk, hogy ha napvilágot látott egy kiváló történelmi munka, akkor egyes fejezetek vagy a könyv végén ott volt az ún. vörös farkok, ami nem jelentett mást, mint a marxista szemlélet kötelező lehivatkozását.” Uo.
5. Az 1975-ös helsinki értekezleten a nemzetközi közösség előtt elmondott beszédében is hasonló szellemben nyilatkozott. Lásd: Földes György: *Románia, Magyarország és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág Kiadó, Bp., 2007. 56.
6. Romániai Magyar Szó 1994. december 9.
7. Egyik ilyen Kádár Judit angol nyelvű recenziója az MTA által kiadott Hungarian Studies 1987-es számában.
8. Kettőt emelnék ki: Szabó A. Ferenc ismertetőjét az *Új Magyarország* című lap 1994. július 4-i számában, valamint Bányász Rezső nyugalmazott nagykövet tárcáját, amelybe Jeszenszky Géza könyvnek lényegi megállapításait építi be a *Népszabadság* 1995. október 6-i számában.
9. A *Rubicon* történelmi magazin teljes lapszámot szentelt a kérdésnek (Lásd: *Rubicon* 2018. 10. sz.), és legutóbbi könyvében Ablonczy Balázs is egy egész fejezetben játszadozik a témával: Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon*. Jaffa Kiadó, Bp., 2020.
10. A realitásban Jakabffy, bár a Népszövetség egyik aktív szereplője volt, angolul nem tanult meg, s ezzel indokolta visszavonulását a nemzetközi képviseléstől: „De magamba fojtottam azt a gondolatot, hogy ezzel a határozattal minden valószínűség szerint az én kongresszusi szerepléseim befejezést nyernek. Az angol nyelv teljes ismeretlenségével olyan messze elutazni, valahogy úgy érzem: már nem nekem való.” Lásd Jakabffy Elemér: *Adatok családunk történetéhez*. XII. rész, Teleki László Alapítvány (TLA), Könyvtár (KV), K 3066/2005. 67.